

PROBLEMATYKA UMIERANIA I ŚMIERCI W PERSPEKTYWIE MEDYCZNO-KULTUROWEJ

redakcja naukowa
Jan Hartman, Marta Szabat

**PROBLEMATYKA
UMIERANIA I ŚMIERCI
W PERSPEKTYWIE
MEDYCZNO-KULTUROWEJ**

**redakcja naukowa
Jan Hartman, Marta Szabat**

Recenzent
Prof. dr hab. n. med. Bogdan de Barbaro

Wydawca
Izabella Maćka

Redaktor prowadzący
Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne
Michał Dymiński

Łamanie
Wolters Kluwer

Projekt graficzny okładki i stron tytułowych
Maciej Sadowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN: 978-83-264-9067-5

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
---------------------	----

Wprowadzenie	13
--------------------	----

Część I

Kulturowe aspekty śmierci i pochówku

Ireneusz Ziemiński

Dlaczego śmierć: filozofia i mity wobec śmierci	19
1. Uwagi wstępne	19
2. Śmiertelność człowieka i jej racje	22
3. Przyczyna śmierci	25
4. Cel śmierci	26
5. Wnioski	32

Anna E. Kubiak

Kultura pochówku w Polsce	35
1. Wprowadzenie	35
2. Zastosowane metody badawcze	36
3. Zarys historyczny	37
4. Modernizacja i instytucjonalizacja ceremonii	39
5. Archaiczne wierzenia i rytuały	42
6. Kremacja	44
7. Lokalne zróżnicowanie ceremonii	45
8. Wnioski	46

Marta Szabat

Problematyka umierania i śmierci w świetle zasady autonomii	49
1. Wstęp	49

2. Wartość godności i zasada autonomii w świetle polskiego ustawodawstwa	51
3. Znaczenie autonomii w opiece paliatywnej	55
4. Wnioski	59

Część II

Sedacja paliatywna, intensywna terapia, wolontariat w opiece hospicyjnej

Iwona Filipczak-Bryniarska

Sedacja w medycynie paliatywnej	63
1. Wprowadzenie	63
2. Definicja sedacji paliatywnej	64
2.1. Wskazania do sedacji paliatywnej	65
2.2. Szczególne sytuacje stosowania sedacji paliatywnej ...	66
3. Wdrażanie sedacji w medycynie paliatywnej	67
4. Ograniczenia sedacji – kontrowersje etyczne	69
5. Monitorowanie stanu chorego	70
6. Leki stosowane w sedacji paliatywnej	70
7. Etyczne aspekty sedacji paliatywnej	72
8. Aspekt prawny sedacji paliatywnej	74
9. Świadoma zgoda i rola rodziny	75
10. Podsumowanie	76

Elżbieta Antos, Agata Fijałkowska

Postawy pielęgniarek zatrudnionych na oddziałach intensywnej terapii wobec umierania i śmierci	79
1. Wprowadzenie	79
2. Przegląd piśmiennictwa	80
3. Cel pracy, materiał i metoda	85
4. Wyniki badań	87
5. Wnioski	92

Zbigniew Czernicki

Umieranie w szpitalu, agonia, terapia uporczywa/daremną terapia	94
--	----

Aleksandra Dembińska

Znaczenie pracy hospicyjnej w życiu wolontariuszy – analiza jakościowa	99
1. Przegląd literatury przedmiotu	99

2. Cel badań i metoda	108
3. Wyniki badań	111
3.1. Motywacja do pracy w hospicjum	111
3.2. Korzyści osobiste z pracy w hospicjum	112
3.3. Pacjent hospicyjny	113
3.4. Znaczenia nadawane z perspektywy śmierci sobie i otaczającej rzeczywistości	114
3.5. Przeżycia związane ze śmiercią własną i bliskich	115
3.6. Sposoby obrony przed śmiercią	117
4. Dyskusja	118
5. Podsumowanie	119

Część III

Żałoba jako proces przekształcania więzi z osobą zmarłą

Bernadetta Janusz

Czym jest dążenie do odczuwania „kontaktu fizycznego” z osobą zmarłą? Trwanie i przekształcanie więzi w procesie żałoby	123
1. Kontekst kulturowy	123
2. Perspektywa psychologiczna	124
3. Perspektywa teorii więzi	127
4. Poszukiwanie bliskiego zmarłego	128
5. Doznanie fizycznej nieobecności	130
6. Przekształcenie więzi	132
7. Podsumowanie	136

Justyna Koniczuk-Kleja

Współczesne modele procesu żałoby – obecny stan wiedzy oraz wskazówki praktyczne do pracy z pacjentem i jego rodziną w opiece paliatywnej	138
--	------------

Część IV

Problematyka samobójstwa i eutanazji w świetle ustawodawstwa europejskiego

Konrad Burdziak

Czy samobójstwo jest czynem zabronionym (czy zabronionym pod groźbą kary)? Rozważania na tle Kodeksu karnego z 1997 roku (ze szczególnym uwzględnieniem art. 162 § 1 k.k.)	151
---	------------

Konrad Dyda

„Żądanie” i „współczucie” jako ustawowe znamiona zabójstwa eutanatycznego – kulturowe podstawy przestępstwa z art. 150 k.k.	168
1. Wstęp	168
2. „Zabójstwo eutanatyczne” w systemie prawa polskiego	169
3. Ustawowe znamiona przestępstwa z art. 150 k.k.	175
4. Prawne i etyczne kontrowersje związane z eutanazją	180
5. Zakończenie	185

Piotr Ściślicki

Eutanazja w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	187
1. Wstęp	187
2. Część deskryptywna	188
2.1. Sprawy zakończone orzeczeniem merytorycznym	188
2.1.1. Pretty przeciwko Wielkiej Brytanii	188
2.1.2. Haas przeciwko Szwajcarii	191
2.1.3. Koch przeciwko Niemcom	192
2.1.4. Gross przeciwko Szwajcarii	194
2.1.5. Lambert i inni przeciwko Francji	195
2.2. Decyzje Trybunału o niedopuszczalności skargi	197
2.2.1. Sanles Sanles przeciwko Hiszpanii	197
2.2.2. Ada Rossi i inni przeciw Włochom	197
2.2.3. Nicklinson i Lamb przeciwko Wielkiej Brytanii	199
3. Część analityczna	200
3.1. <i>Margin of appreciation</i>	200
3.2. Konieczność w demokratycznym społeczeństwie	200
3.3. Ocena dyskryminacyjnego charakteru ograniczenia	201
3.4. Argument z konsensu a doktryna zakresu uznania	202
3.5. Wnioski do części analitycznej	203
3.6. Szczególne metody interpretacji	204
3.7. Kontrola proceduralna i minimalizm orzeczniczy	208
4. Podsumowanie	210

Część V

Nekrolog, klepsydra, sekcja zwłok oraz testament życia
w ujęciu prawnym

Paweł Fiktus

Nekrolog i klepsydra – informowanie o śmierci w świetle obowiązujących polskich regulacji prawnych	215
---	-----

Iwona Wrześniewska-Wal

Sekcja zwłok jako szczególny rodzaj interwencji medycznej ...	228
1. Wstęp	228
2. Zgon pacjenta w podmiocie leczniczym i poza nim	228
3. Charakter prawny i ochrona zwłok	231
4. Sekcja zwłok w szpitalu	233
5. Rodzaje sekcji zwłok	235
6. Podsumowanie	239

Marta Putyra

Testament życia – jego istota i polska próba usankcjonowania	241
1. Wstęp	241
2. Testament życia jako przykład oświadczenia <i>pro futuro</i> ...	243
3. Oświadczenia <i>pro futuro</i> w polskim orzecznictwie	248
4. Polska próba uregulowania testamentu życia	253
5. Zakończenie	259

Część VI

Narracje pochówku, umierania i śmierci

Agata Rejowska-Pasek

Pogrzeby „hybrydowe” i „zorientowane na życie”, czyli rzecz o humanistycznych rytuałach pogrzebowych	263
1. Rytuał jako tekst kultury	264
2. Kultura indywidualizmu	265
3. Zwrot w kierunku codzienności	265
4. Wspominanie, a nie przekraczanie	266
5. Zorientowanie na życie i osobę	267
6. „Hybrydowość”	268
7. Mechanizm rynku	271

Marta Anna Sałapata

Rozważania o śmierci z kategorią kultury i (nie)

normatywności w tle	273
1. Wstęp	273
2. Tanatologia – (nie)naukowym językiem o śmierci	277
3. Zamiast zakończenia	287

Agnieszka Kaczmarek

Poza zasadą intymności. Opowiadanie śmierci .....
 289 |

1. Przemilczeć śmierć	289
2. Opowiadające ja	291
3. Wyrażanie, refleksja, przyjemność	295

Maksymilian Kuźmicz

Człowiek i Bóg w dramacie śmierci .....
 299 |

1. Dlaczego o śmierci? – tytułem wstępu	299
2. Śmierć i jej dramatyzm	300
3. Napięcie biologiczne	301
4. Napięcie aksjologiczne	303
5. Napięcie relacji	305
6. Napięcie woli	306
7. Nowość perspektywy śmierci	308
8. Bóg jako odpowiedź na dramat śmierci	309
9. Śmierć jako ostatnia szansa	310

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty normatywne i prawne

- EKPCz – Europejska Konwencja Praw Człowieka, Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.), http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf (dostęp: 25.04.2016)
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)
- KEL – Kodeks Etyki Lekarskiej
- k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- Konwencja – Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny, Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie, przyjęta przez Komitat Ministrów w dniu 4 kwietnia 1997 r., http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/ETS164Polish.pdf (dostęp: 25.04.2016)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.p.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
- k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
- LEX – System Informacji Prawnej LEX Omega Wydawnictwa Wolters Kluwer

---

OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
Projekt	– poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz zmianie niektórych ustaw, http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/Projekty/7-020-511-2013/\$file/7-020-511-2013.pdf (dostęp: 25.04.2016)
u.c.	– ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2126)
u.d.o.	– ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2135 z późn. zm.)
u.p.a.	– ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.)
u.p.p.	– ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 186)
u.PRM	– ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 757 z późn. zm.)
u.z.l.	– ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 464 z późn. zm.)

Instytucje

EAPC	– European Association for Palliative Care, Europejskie Towarzystwo Opieki Paliatywnej
ESMO	– European Society for Medical Oncology
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
OIT	– oddziały intensywnej terapii
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
WHO	– World Health Organization/Światowa Organizacja Zdrowia

WPROWADZENIE

Śmierć to jedyny temat filozofii, który bezwzględnie i osobiście obchodzi bez wyjątku każdego, nawet najbardziej opornego i odpornego na filozofię człowieka. Nigdy nie przestaniemy rozmyślać o umieraniu i śmierci, bo też, chcąc jeszcze żyć, zawsze będziemy się śmierci bać, a nie chcąc już żyć, będziemy jej pragnąć.

Tematyka umierania i śmierci przenika wszystkie obszary kultury i wiele obszarów nauk – zarówno przyrodniczych i medycznych, jak i humanistycznych oraz społecznych. W końcu jednak, z racji swej metafizycznej doniosłości, odnajduje się na polu filozoficznym. Nasza książka, którą mamy przyjemność niniejszym zaprezentować i polecić Czytelnikom, dotyka filozofii, lecz nie jest na filozofii skupiona. Zamieszczone w niej artykuły mieszczą się na ogół w obszarze szeroko, interdyscyplinarnie rozumianej bioetyki. Można też powiedzieć, że jest to zbiór prac z różnych dziedzin – od medycyny do etnologii i filozofii, powiązanych ze sobą tematem śmierci i umierania. Znajdziemy tu prace filozofów, socjologów, psychologów, psychiatrów, specjalistów opieki paliatywnej, pedagogów, prawników, etnologów, a nawet kulturoznawców.

Wszystkie zaprezentowane tu prace, układające się w wybiórczą i skromną, niemniej jednak spójną interdyscyplinarną monografię problematyki śmierci i umierania, mają swój początek w wykładach wygłoszonych na konferencji „Problematyka umierania i śmierci w perspektywie medyczno-kulturowej”, którą zorganizował Zakład Filozofii i Bioetyki Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego we współpracy z Kliniką Leczenia Bólu i Opieki Paliatywnej

CM UJ oraz z Polskim Towarzystwem Badania Bólu w listopadzie 2015 r.

Pierwszą część książki stanowią trzy opracowania dotyczące kulturotwórczej roli umierania i śmierci w świetle podstawowych wartości i toposów kulturowych. Pierwsze z nich, autorstwa filozofa Ireneusza Ziemińskiego, to przyczynek do odpowiedzi na fundamentalne, egzystencjalne pytania o sens śmierci i śmiertelności. Drugi artykuł ma charakter badawczy – Anna E. Kubiak pokazuje w nim zmieniające się postawy oraz obyczaje Polaków związane z pochówkiem. Trzeci zaś, autorstwa Marty Szabat, podejmuje kwestie filozoficzne i prawne związane z zachowaniem i utratą autonomii przez człowieka znajdującego się u kresu życia.

Część druga zawiera artykuły, w których podjęte zostały zagadnienia sedacji paliatywnej, intensywnej terapii oraz roli wolontariatu w opiece hospicyjnej. Zagadnienie sedacji paliatywnej wyczerpująco omawia Iwona Filipczak-Bryniarska, prezentując jej definicję, określając wskazania do niej oraz procedury wdrażające sedację. Autorka wyjaśnia również najbardziej istotne aspekty etyczne i prawne tej procedury.

W części drugiej znajdziemy również teksty dotyczące opieki nad pacjentami na oddziałach intensywnej terapii (OIT), w których omówione zostały problemy stresu, cierpienia, umierania i śmierci, z jakimi personel medyczny zmagają się na co dzień. Tekst Elżbiety Antos i Agaty Fijałkowskiej: *Postawy pielęgniarek zatrudnionych na oddziałach intensywnej terapii wobec umierania i śmierci*, prezentuje tytułowe zagadnienie od strony badawczej. Do badań przeprowadzonych techniką ankietową (grupa badawcza 104 osób personelu pielęgniarskiego zatrudnionego na OIT w czterech szpitalach województwa mazowieckiego) użyto metody sondażu diagnostycznego. W drugim tekście Zbigniew Czernicki, opierając się na własnym doświadczeniu klinicznym, postuluje wprowadzenie uregulowań prawnych w celu unikania terapii daremnej.

Część drugą zamyka praca na temat roli wolontariatu hospicyjnego w procesie leczenia paliatywnego. Aleksandra Dembińska opiera

swoje rozważania na własnych badaniach empirycznych, w których posłużyła się odpowiednio dobranymi metodami jakościowymi.

W części trzeciej, zatytułowanej: *Żałoba jako proces przekształcania więzi z osobą zmarłą*, tytułowe zagadnienie zostało zaprezentowane w dwóch tekstach. W pierwszej pracy Bernadetta Janusz omawia, na podstawie własnych badań, sposoby przekształcania więzi pomiędzy osobami przeżywającymi żałobę a zmarłą/ym. Wskazuje przy tym na subtelność i indywidualność procesów adaptacyjnych przekształcających więź z bliską zmarłą osobą w nową jakość, umożliwiającą codzienne funkcjonowanie akceptujące stratę. W drugim tekście Justyna Koniczuk-Kleja ujmuje temat z psychologicznego punktu widzenia, opisując współczesne modele procesu żałoby i jednocześnie podkreślając możliwości indywidualnego wewnętrznego rozwoju zawartego w dynamice tego procesu.

Czwarta część monografii dotyczy problematyki samobójstwa i „zabójstwa eutanatycznego” w prawodawstwie polskim (Konrad Burdziak, *Czy samobójstwo jest czynem zabronionym (czynem zabronionym pod groźbą kary)? Rozważania na tle Kodeksu karnego z 1997 roku (ze szczególnym uwzględnieniem art. 162 § 1 k.k.)*; Konrad Dyda, „*Żądanie*” i „*współczucie*” jako ustawowe znamiona zabójstwa eutanatycznego – kulturowe podstawy przestępstwa z art. 150 k.k.). Rozdział zamykają rozważania oparte na orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach o eutanazję (Piotr Ściślicki, *Eutanazja w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*).

Przedostatnia, piąta część monografii, stanowi kontynuację rozważań nad tematem umierania i śmierci w świetle polskiego prawodawstwa, a problematyka w niej podjęta odnosi się do kwestii ochrony danych osobowych po śmierci (Paweł Fiktus, *Nekrolog i klepsydra – informowanie o śmierci w świetle obowiązujących polskich regulacji prawnych*), przepisów regulujących postępowanie ze zwłokami, w tym wykonywanie sekcji zwłok (Iwona Wrześniewska-Wal, *Sekcja zwłok jako szczególny rodzaj interwencji medycznej*). Natomiast osobnym zagadnieniem opracowywanym w świetle autonomii i praw czło-

wieka jest testament życia. Na rodzimym gruncie instytucja ta wywołuje wiele wątpliwości i kontrowersji. Temat więc wart jest nie tylko podejmowania, lecz także wyjaśniania wątpliwości oraz stanowisk. Problematyka testamentu życia została omówiona w artykule Marty Putyry: *Testament życia – jego istota i polska próba usankcjonowania*.

Część zamykająca monografię jest bardzo różnorodna. Otwiera ją artykuł omawiający świeckie ceremonie pochówku (Agata Rejowska-Pasek, *Pogrzeby „hybrydowe” i „zorientowane na życie”, czyli rzecz o humanistycznych rytuałach pogrzebowych*). Następnie w centrum rozważań Marty Sałaty znajduje się kategoria normatywności w stosunku do obowiązujących, usankcjonowanych społecznie i kulturowo postaw wobec umierania, śmierci, zwłok ludzkich. Opowiadanie o śmierci jako narracja intymna, indywidualna, osobista to temat tekstu Agnieszki Kaczmarek, zatytułowanego: *Poza zasadą intymności. Opowiadanie śmierci*. Autorka stawia w nim pytania o przekraczanie granic w ekspresji najbardziej bolesnego i intymnego osobistego doświadczenia, jakim jest umieranie z powodu nieuleczalnej choroby. Szósty rozdział zamyka artykuł Maksymiliana Kuźmicza, w oryginalny sposób interpretujący myśli o śmierci Józefa Tischnera. Tekstem tym powracamy do podstawowych pytań egzystencjalnych stawianych na początku niniejszej monografii w pierwszym tekście.

Szeroki wachlarz ujęć tytułowego zagadnienia, ich dopełnianie się i uzupełnianie, daje Czytelnikowi szansę na pogłębienie wiedzy na temat najbardziej powszechnego, a jednocześnie niepoznanego zagadnienia, jakim jest śmierć. Mamy nadzieję, że nasza publikacja stanie się wartościowym przyczynkiem do rodzimej literatury tanatologicznej, a dla Czytelników okaże się pouczająca i przydatna.

Jan Hartman, Marta Szabat

Część I

**KULTUROWE ASPEKTY ŚMIERCI
I POCHÓWKU**

Ireneusz Ziemiński

DLACZEGO ŚMIERĆ: FILOZOFIA I MITY WOBEC ŚMIERCI

1. Uwagi wstępne

Panuje opinia, że pytania dotyczące sensu życia, cierpienia, przemijania i śmierci stawiamy zwykle w chwilach dramatycznych doświadczeń, takich jak: utrata pracy, brak środków do życia, porzucenie przez ukochaną osobę, wypadek, niesprawiedliwy wyrok sądu, więzienie, samotność, choroba niszcząca nasze plany czy śmierć kogoś bliskiego, bez kogo nie wyobrażamy sobie dalszego życia. Opinia ta jednak nie jest w pełni słuszna. Chociaż bowiem wymienione doświadczenia mogą zrodzić poczucie bezradności wobec losu, a nawet bezsensowności istnienia, to jednak skłaniają do stawiania pytań konkretnych: dlaczego ten pijany kierowca wjechał na chodnik akurat w tym miejscu, w tym czasie, kiedy przechodziło nasze dziecko? Dlaczego doszło do tsunami właśnie tam i właśnie wtedy, gdy nasi rodzice wyjechali po raz pierwszy w życiu na wymarzone wakacje? Dlaczego to właśnie nasz sąsiad zabił swoje dzieci, a potem żonę, z którą – jak się z pozoru wydawało – tworzył wzorowy związek? Nawet jednak konkretność tych pytań nie ułatwia znalezienia sensownej i wiarygodnej odpowiedzi. Szczegółowa wszak rekonstrukcja zdarzeń doprowadzających do wypadku drogowego czy procesów przyrodniczych nie jest zadowalającą odpowiedzią na pytanie, dlaczego mój bliski poniósł śmierć. To niezadowolenie świadczy o tym, że poszukujemy odpowiedzi głębszej i bardziej

ogólnej: dlaczego w ogóle ludzie muszą umierać, chociaż najczęściej umierać nie chcą?

Niestety, wobec tak ogólnych kwestii nasz umysł okazuje się jeszcze bardziej bezradny niż wobec pytań szczegółowych. Pytając wszak, czy życie ma sens, czy cierpienie istot czujących czemukolwiek służy lub dlaczego jesteśmy śmiertelni, nie mamy żadnego punktu zaczepienia, umożliwiającego racjonalną odpowiedź. Pytania te wykraczają poza sferę faktów. Nie wystarczy zatem powiedzieć, że podlegamy prawom przyrody, zgodnie z którymi wszystkie organizmy żywe umierają. Od razu bowiem można zapytać, jakie jest źródło tych właśnie praw przyrody, skoro są możliwe do pomyślenia – przynajmniej w sensie możliwości logicznej – również takie, które niczyjej śmierci nie czyniłyby nieuchronną. Sugeruje to, że stawiając pytanie, dlaczego śmierć, wykraczamy poza obszar naszego skończonego doświadczenia, wybiegając ku ostatecznej przyczynie życia i jego skończoności. To powoduje, że również odpowiedzi poszukujemy poza obszarem empirii, wymyślając – niekiedy zupełnie fantastyczne – hipotezy, które miałyby śmierć uczynić zrozumiałą. Jeśli nawet odpowiedzi te są naiwne, to jednak wydają się nam lepsze niż brak odpowiedzi; pozwalają nam uwierzyć, że porządek świata jest racjonalny, a nasza śmierć nie jest bezsensownym złem. Z tego właśnie powodu, pytając o sens naszej śmiertelności, sięgamy nie tyle do nauki, ile raczej do mitu, religii czy sztuki.

Mit pojmujemy najczęściej pejoratywnie jako fantastyczną opowieść, która nie jest prawdziwa, przynajmniej w sensie zgodności z wydarzeniami zachodzącymi w świecie, wyrażającą dziecięce, przednaukowe wyobrażenia ludzkości. Mit można jednak również pojmować bardziej pozytywnie, jako symboliczną narrację, będącą wyrazem ludzkich doświadczeń egzystencjalnych oraz próbą ich zrozumienia. Te dwa pojęcia nie muszą się wzajemnie wykluczać. Nawet bowiem najbardziej fantastyczne baśnie mogą stać się ważnym przyczynkiem do zrozumienia naszego losu. W taki zresztą sposób na mity patrzyli filozofowie; przykładem jest Platon, który nie tylko posługiwał się opowieściami mitycznymi dla zobrazowania niewyraźnych (a za-

razem najgłębszych) prawd¹, lecz podkreślał także, że człowiek lekający się bliskiej śmierci jest gotowy uwierzyć w bajki o Hadesie, znajdując w nich przedłużenie swoich nadziei². Nawet zatem jeśli odrzucamy dosłowne rozumienie mitu, to możemy w nim odkryć głębszy sens egzystencjalny; wprawdzie nie istnieje żaden Zeus ani Posejdon, Herakles czy Afrodyta, Prometeusz ani Persefona, to jednak postacie te wyrażają ważne prawdy o ludzkim życiu³. Znaczy to, że mit nie musi być konkurencyjnym opisem świata wobec opisów naukowych ani pozostawać z nimi w konflikcie. Należy go bowiem odczytywać jako wyraz innego typu prawdy – prawdy egzystencjalnej, dotyczącej ostatecznego sensu życia i śmierci⁴.

W opowieściach mitycznych poszukujemy nie tylko odpowiedzi na dramatyczne pytania egzystencjalne, lecz także lekarstwa na śmierć; nie chodzi tu jednak o zaklęcia magiczne mające nam pomóc śmierć pokonać, lecz o próbę jej zrozumienia, dzięki któremu mogłaby się stać mniej tajemnicza, a przez to także – mniej groźna. W tym punkcie odkrywamy istotną zbieżność między mitologią a filozofią. Wprawdzie, na pierwszy rzut oka, obie sfery (mit jako sfera irracjonalności oraz filozofia jako sfera rozumu)

---

¹ E. Wolicka, *Mimetyka i mitologia Platona. U początków hermeneutyki filozoficznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.

² „(...) jak człowieka zaczynają nachodzić myśli o śmierci, wtedy się w serce zaczyna wkładać obawa i troska o rzeczy, o które się człowiek przedtem nie troszczył i nie obawiał. Z jednej strony te bajki – jak się to mówi – o tym, co się dzieje w Hadesie, że ten, co tu ludziom krzywdę robił, musi tam pokutować; człowiek się dotąd z tych rzeczy śmiał, a teraz one mu duszę zwracają, czy to aby nie prawda. I człowiek sam, czy to dlatego, że stary i zniedołężniał, czy też dlatego, że jest już bliższy tych rzeczy i jakoś lepiej je widzi – dość że go zaczynają podejrzania napełniać i obawy, więc robi z sobą porachunki i patrzy, czy kogoś w czymś nie ukrzywdził” – Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, Kęty 2002, s. 17–18 (330 5 d–330 5 e).

³ I.G. Barbour, *Mity. Modele. Paradygmaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, przeł. M. Krośniak, Kraków 1983, s. 29–40.

⁴ Pomijam wiele innych funkcji mitu, na które zwrócił uwagę Leszek Kołakowski, a które wiążą się z uzasadnieniem (ściślej – z niemożliwością ostatecznego uzasadnienia) ludzkich roszczeń metafizycznych (obiektywne pojęcie bytu i jego trwałości), epistemologicznych (definicja i kryterium prawdy, normatywność i bezwzględność reguł logiki) czy aksjologicznych (odróżnienie między dobrem a złem, absolutna wartość miłości lub altruizmu) – L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Warszawa 2003.

Jan Hartman – profesor zwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego; kierownik Zakładu Filozofii i Bioetyki Wydziału Nauk o Zdrowiu Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego; zajmuje się metafizyką, filozofią polityki, etyką i bioetyką; autor kilkunastu książek, w tym podręcznika *Bioetyka dla lekarzy* (2009, 2011), wielu artykułów i tekstów publicystycznych.

Marta Szabat – doktor nauk humanistycznych; adiunkt w Zakładzie Filozofii i Bioetyki Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego; stypendystka rządu francuskiego (2012) oraz Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (2015); redaktor naczelna internetowego czasopisma filozoficznego „Edukacja Etyczna”; autorka książki *Elementy filozofii opieki paliatywnej a zagadnienie śmierci* (2013) oraz artykułów z zakresu filozofii umierania i śmierci oraz etycznych aspektów opieki paliatywnej.

„Refleksja nad umieraniem i śmiercią jest na tyle trudna, że na co dzień jej unikamy. [...] Jest to tematyka, od której albo się odcinamy i uciekamy w metafory i eufemizmy, albo ją tabuizujemy lub podejmujemy z emocjonalnym niepokojem. Tym większą jest zasługą autorów i redaktorów tej publikacji, że problematyce umierania i śmierci poświęcili refleksję badawczą, refleksję nie tylko konfrontującą czytelnika z egzystencjalnym dramatem śmierci, lecz także odwołującą się do wielu perspektyw i wielu języków”.

z recenzji prof. Bogdana de Barbaro

- W opracowaniu, w ujęciu interdyscyplinarnym, poruszono najważniejsze zagadnienia związane z:
  - filozofią umierania i śmierci,
  - opieką hospicyjno-paliatywną – z uwzględnieniem zagadnień sedacji paliatywnej, intensywnej terapii i wolontariatu hospicyjnego,
  - eutanazją, samobójstwem oraz sekcją zwłok,
  - testamentem życia oraz możliwymi narracjami na temat śmierci.
- Szeroki wachlarz ujęć tytułowego zagadnienia, ich dopełnianie się i uzupełnianie daje Czytelnikowi szansę na pogłębienie wiedzy na temat najbardziej uniwersalnej, a jednocześnie tajemniczej kwestii śmierci.
- Książka jest przeznaczona przede wszystkim dla personelu medycznego specjalizującego się w medycynie paliatywnej, prawników zajmujących się problemami umierania i śmierci, osób interesujących się tanatologią, w tym filozofów i socjologów, oraz bioetyką.

ISBN 978-83-264-9067-5

9 788326 490675

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01

zamowienia@wolterskluwer.pl

www.profinfo.pl

9788326490675 W01P01